

ДІЯЛЬНІСТЬ СОФІЇ РУСОВОЇ ЩОДО СТВОРЕННЯ СИСТЕМИ ДОШКІЛЬНОГО ВИХОВАННЯ В УКРАЇНІ У 1917 – 1919 рр.

У статті проаналізовано діяльність С.Ф. Русової щодо створення системи дошкільного виховання в Україні у 1917-1919 роках. Очоливши департамент дошкільної освіти уряду Української Народної Республіки вона здійснила велику організаційну роботу з утвердження дошкільного виховання у якості першої ланки освітньої системи і підготовки для неї педагогічних кадрів. Між іншим, у цей період вона розробила концепцію національного дошкільного виховання, яка мала стати теоретико-методичним підґрунтям для діяльності дитячих садків.

Ключові слова: дошкільне виховання, дитячий садок, національне виховання, концепція національного дошкільного виховання.

Постановка проблеми С. Русову по праву вважають фундатором системи дошкільного виховання в Україні. Усе її життя було пов'язане з дошкільним вихованням, але її організаторські здібності, її науково-педагогічна компетентність, її воля до широкого розповсюдження дитячих садків по усій країні, найбільш ярко виявилися у період, який займає особливе місце в історії України, – це період визвольних змагань українського народу за українську державність 1917-1919 рр.

Аналіз останніх досліджень і публікацій Вже чверть століття, після повернення із забуття, педагогічна спадщина С. Русової є предметом особливого інтересу науковців. Вивченню громадської, просвітницької та педагогічної діяльності С. Русової, її педагогічним ідеям були присвячені дисертації Л. Гонюкової, Г. Груць, О. Джус, І. Пінчук, О. Таран, О. Фролової. Визнаними авторитетами у вивченні та популяризації педагогічної спадщини С. Русової є відомі історики педагогіки І. Зайченко, Є. Коваленко.

Дослідженню поглядів С. Русової на виховання дітей дошкільного віку присвячені історико-педагогічні розвідки О. Коваленко (Пщеврацької), В. Сергєєвої, Г. Міленіної, С. Попиченко. Окремі аспекти педагогічної теорії фундатора вітчизняної дошкільної освіти були розглянуті в численних статтях науковців – фахівців у галузі дошкільної освіти. Проте, вивчення педагогічної спадщини С. Русової, в тому числі і в галузі дошкільної освіти, не втрачає своєї актуальності й потребує подальших історико-педагогічних розвідок.

Мета статті – висвітлити діяльність С. Русової щодо створення системи дошкільного виховання в Україні у 1917-1919 рр., проаналізувати розроблену нею у цей період концепцію дошкільного виховання та визначити її співзвучність сучасним теоретико-методичним пошукам освітань.

Виклад основного матеріалу. До подій 1917 року С. Русова мала велику "дошкільну історію". Відомо, що в дошкільне виховання С. Русова прийшла ще в юнацькі роки, коли разом із сестрою відкрила один з перших в Україні дитячий садок. Вона була активним членом Фребелівського педагогічного товариства, викладала у Фребелівському педагогічному інституті, писала статті, присвячені вихованню дітей дошкільного віку.

У період Української революції 1917-1919 рр. С. Русова опинилася в епіцентрі подій, що відбувалися в країні. В цей надзвичайно складний час вона очолила відділ (департамент) дошкільного виховання і позашкільної освіти, утвореного Центральною Радою в серпні 1917 року, Генерального секретаріату освіти України (з 9 січня 1918 року – Міністерство народної освіти). Включення до складу міністерства освіти департаменту дошкільного виховання та позашкільної освіти фактично означало визнання дошкільного виховання першою ланкою державної освітньої системи. І це передбачало подальші дії щодо утвердження його у цьому статусі. Всі заходи, проведені в ці роки в Україні з розповсюдження суспільного дошкільного виховання та підготовки для нього педагогічних кадрів, пов'язані з ім'ям С. Русової. Завдяки її зусиллям у цей складний, багато в чому трагічний та насичений подіями час, у галузі суспільного дошкільного виховання здійснювалася послідовна політика.

Зауважимо, що в історико-педагогічній літературі радянського періоду політика та діяльність уряду УНР у галузі освіти або повністю замовчувалися, або висвітлювалися упереджено і перекручено, на догоду певній політичній кон'юктурі. Так, між іншим, стверджувалося, нібито перші заходи з розповсюдження закладів дошкільного виховання почали здійснюватися лише після встановлення радянської влади і на підставі документів, прийнятих в РРФСР. Автентичні документи, матеріали, що стосуються освітніх справ у цей період, були вилучені й до початку 90-х років приховувалися у спецсховищах Центрального державного архіву вищих органів влади і управління України.

С. Русова всіляко підтримувала Генерального секретаря освіти УНР (міністра народної освіти) І. Стешенка, який втілював з усією рішучістю гасло "українізації народної освіти, всіх шкіл, всіх освітніх організацій" [6]. Цю лінію С. Русова проводила в дошкільному вихованні.

Першочерговим завданням діяльності відділу дошкільного виховання і позашкільної освіти С. Русова визначила організацію дошкільного семінарію. Семінарії замислювався як науково-методичний центр, який повинен був консультувати дошкільних працівників і популяризувати ідею суспільного виховання. До роботи в ньому були залучені досвідчені дореволюційні фахівці.

У січні 1918 року відділ (департамент) дошкільного виховання звернувся до Міністерства народної освіти з пропозицією розглянути питання про загальне обов'язкове дошкільне виховання і відповідне його законодавче закріплення. У підготовленому департаментом проекті нормативно-правового документа "Регламент дитячих садків" зазначалося, що "всі діти від трьох літ мають ходити до дитячого садка або захистку", які мають бути "скрізь безплатні і організовуватись на кошти земського і міського самоврядування" [5]. Тобто суспільне дошкільне виховання повинно було стати обов'язковим і безкоштовним для всіх маленьких громадян України. На досягнення цієї мети й мали спрямовуватися зусилля департаменту.

Проект "Регламенту дитячих садків" було вміщено у збірнику "Організаційні поради в справі позашкільної і дошкільної освіти" поряд з іншими матеріалами, зокрема, з планом улаштування дитячих садків і літніх майданчиків. Ці матеріали становили собою важливі вказівки з організації й функціонування садків та інших форм суспільного виховання дітей дошкільного віку.

Розвиткові дошкільної справи мало сприяти введення по всій структурі управління народною освітою в Україні відділів дошкільного виховання. Передбачалися штатні одиниці завідуючих відділами й інструкторів.

Ще одним кроком в оформленні суспільного дошкільного виховання як рівноправної ланки в системі народної освіти стала ухвала на початку 1919 року Радою міністрів УНР Закону "Про надання прав державної служби співробітникам позашкільної освіти і дошкільного виховання" [6]. За ним різні категорії дошкільних працівників (завідуючі відділами, інструктори різних рівнів, керівники дошкільних закладів) прирівнювалися до відповідних категорій працівників нижчої, початкової, середньої і вищої школи. Для кожної з них визначався освітній ценз. Цей закон було прийнято на прохання департаменту дошкільного виховання, який, обґрунтовуючи своє подання, зазначав, що серед учителів середніх і початкових шкіл є чимало охочих піти у дошкільне виховання, але їх утримує відсутність тут пільг, якими користуються вчителі державної служби. Отже, урядова ухвала мала сприяти залученню до роботи з дошкільнятами нових людей.

Керівники департаменту вирішальну роль у створенні українського національного дошкільного виховання відводили педагогічним кадрам. Однак, як згадувала потім С. Русова, "для організації українських дитячих садків ніде не можна було знайти керівниць-українок" [6]. Саме тому значна увага в ці роки приділялася підготовці кадрів для суспільного дошкільного виховання і перш за все для українських дитячих садків.

У цей час продовжував функціонувати Фребелівський педагогічний інститут. У квітні 1917 року при ньому були організовані курси з підготовки фахівців для роботи в українських і єврейських яслах, дитячих садках, притулках. Восени 1917 року в інституті поряд з російським відкрилося й українське відділення, яке очолила С. Русова – ініціатор його утворення. У книзі "Мої спомини" вона писала: "...однією з перших моїх акцій було українізувати Фребелівський інститут" [3, с.169]. Значних змін зазнав зміст підготовки фахівців дошкільного виховання: інститут мав готувати свідомі українські кадри, які б створювали український за духом, формою і змістом дитячий садок.

Було українізовано і другий навчальний заклад, що готував дошкільних працівників, – школа нянь-фребелівок Київського товариства народних дитячих садків. На зборах Товариства у квітні 1917 року ухвалили рішення перебудувати роботу школи, спрямувавши її на підготовку педагогічного персоналу для українських дитячих садків. Вводилося викладання української мови, загальної й дитячої української літератури, а також історії та географії. До речі, збори вирішили не українізувати садки, відкриті раніше, оскільки половина дітей у них була "великоросами", а паралельно з існуючими створювати українські дитячі заклади.

Серед заходів, спрямованих на забезпечення підготовки національних педагогічних кадрів, у цей період особливе місце посідали спеціальні курси, проведені у квітні-травні 1918 року. На їх випускників (50 осіб) покладалися великі надії у справі відкриття перших українських національних садків. До програми навчання, окрім традиційних тем, які ознайолювали слухачів з основами теорії і методики дошкільного виховання й особливостями дітей дошкільного віку, увійшла й тема "Українознавство". Обсяг матеріалу був незначним і обмежувався знаннями, необхідними майбутнім вихователям для роботи з дітьми. Заняття на курсах проводили відомі фахівці з дошкільного виховання: С. Русова, О. Толмачевська, О. Іконнікова, В. Зеньківський.

Оскільки Фребелівський педагогічний інститут, залишаючись єдиним вищим педагогічним навчальним закладом в Україні, який готував кваліфікованих дошкільних працівників, не міг повністю задовольнити зростаючу потребу в них, С. Русова звернулася до міністра народної освіти з пропозицією ввести до навчальних програм учительських інститутів і педагогічних курсів дисципліни з дошкільного

виховання. Міністр схвалив її ініціативу і віддав розпорядження підготувати відповідний законопроект [5].

У 1917 – 1919 рр. в Україні активно розроблялася концепція національної освіти. Відповідаючи на гостру потребу часу С. Русова в короткий термін розробила концепцію українського національного дитячого садка, яку виклала в книгах: "Дошкільне виховання" (1918), "У дитячому садку" (1919). Ці праці, на той період, були що не єдиними, де була подана цілісна теорія виховання дітей дошкільного віку та організації діяльності дитячих садків. Зауважимо, що створена С. Русовою концепція, з одного боку, акумулювала в собі напрацювання зарубіжної і вітчизняної теорії та практики виховання дітей дошкільного віку, з іншого, була результатом багаторічного творчого пошуку авторки. Можна із впевненістю стверджувати, що С. Русова створила оригінальну, гуманістичну за своєю сутністю, особистісно-орієнтовану концепцію дошкільного виховання.

У книзі "Дошкільне виховання" вона дала досить вичерпну відповідь відносно того, яким повинен бути український дитячий садок: "він мав організовуватись на підставах науки, відповідно до сучасних певних принципів психології і педагогіки. Разом з цим він має бути весь проіннятий національним духом нашого народу" [1, с. 36].

С. Русовою визначила принципи, за якими мало здійснюватися дошкільне виховання. За її переконанням, виховання у дитячих садках має бути: по-перше, індивідуальним, пристосованим до природи дитини; по-друге, національним; по-третє, відповідати соціально-культурним вимогам часу [1, с. 44].

Першою вимогою "справедливого виховання" С. Русова називала індивідуалізацію. Критикуючи сучасну їй школу, вона зазначала, що в цій "старій" школі, на усіх її шаблях, ідеальним вважається клас, у якому "всі діти однаковісінкі". Разом з тим, вона відзначала, що нова педагогіка, яка заявила про себе на повний голос на початку ХХ століття, визнала такий ідеал шкідливим і наполягає на необхідності враховувати індивідуальні особливості дітей.

С. Русова підкреслювала, що індивідуалізація має особливе значення при вихованні та навчанні "малих дітей по дитячих садках". Вона писала: "Серед цих малих хлопців та дівчаток дуже виразно виявляються різнобарвні духовні постаті й треба до кожного підходити з тим словом, яке найкраще дійде до душі, захопить думку й викличе самостійну моральну роботу" [2, с.186].

Поклавши в основу всього виховання принцип врахування індивідуальних особливостей дітей, С. Русова наполягала на необхідності всебічного вивчення вихователями дитини. Як позитивний момент вона відзначала, що в педагогічній науці на початку ХХ століття відбулися значні зміни: педагогіка все більше стала орієнтуватися на дитину, враховувати результати різноманітних досліджень. "Сучасна педагогіка – це експериментальна педагогіка", – писала С. Русова і вважала, що саме така наука й потрібна практиці. Але разом з тим, вона зазначала, що кожен вихователь повинен уміти вивчати дитину, володіти різними методами її пізнання. У книжках С. Русової знаходимо цінні рекомендації для вихователів стосовно вивчення дитини в умовах педагогічного процесу дитячого садка.

С. Русова зазначала, що в Україні, як і в інших країнах світу, історично склалася своя система виховання, яка відповідає національним рисам і самобутності українського народу. Виходячи з цього положення, вона наполягала на тому, щоб виховання в дитячому садку було поставлено у відповідність "до світогляду того народу, з психології тієї нації, з яких походить дитина". Національне виховання має відтворювати в молодому поколінні національний ідеал. С. Русова наполягала на тому щоб кожен вихователь "добре з'ясував для себе сформований на протязі віків ідеал народу", бо саме на нього, за її переконанням, й повинно орієнтуватися виховання [1, с. 177].

С. Русова розкрила найбільш притаманні українському народу національні риси, схарактеризувала його ментальність, а також показала, як національний характер повинен враховуватись у вихованні дітей. На її думку, українців більш за все характеризує працелюбність. Український народ – землероб. І це вимагає того, щоб українські діти стояли якнайближче до природи. Ще одна найхарактерніша риса українського народу – його естетична творчість, що "виявляється і в творах словесних, і в пісні, і в орнаментах, і в будівництві". І тому мистецтво повинно посідати чільне місце в українському дитячому садку. С. Русова також відзначала філософський склад українців, їх релігійність [1, с. 178].

За своїми спостереженнями С. Русова дала таку узагальнюючу характеристику українській дитині: "... українська дитина не дуже експансивна, занадто вразлива й часто-густо ховається від інших зі своїми переживаннями". Софія Федорівна зазначає, що ці особливості вимагають підходити до української дитини з ласкою, привертаючи її до себе повагою, збуджуючи її цікавість. За цих умов "виявиться талановита вдача дитини й озветься її глибока чуливість" [2, с. 187].

С. Русова наполягала на тому, щоб навчання й виховання в дитячому садку проводилося тільки рідною мовою. Вона писала, що мова є "творчим знаряддям, за допомогою якого виховується думка, серце, слово правди й краси". Слід згадати, що в Російській імперії заборона на використання української мови в освітніх закладах розповсюджувалась і на дитячі садки. За рідне слово в закладах освіти виступали прогресивні діячі української культури, педагоги. Видатний педагог К. Ушинський писав, що в Україні школа є чи не єдиним місцем, де розмовляють незрозумілою для малої дитини великороською мовою: "Дитя, яке не чуло вдома жодного великороського слова, починають в школі з першого ж дня ламати на великороський лад" [5,с.148]. Така школа, за переконанням видатного педагога, не залишає нічого доброго ні в розумі дитини, ні в його серці. Проти такого положення, але у дошкільному вихованні, рішуче виступала С. Русова. В книзі "У дитячому садку" вона писала: "Коли звичайної

нормальної школи не можна собі уявити без рідної мови учнів, то ще більше такій елементарній вимозі підлягає перший, так званий дошкільний ступень виховання і навчання" [2, с.185].

Але за переконанням С. Русова, дитяча установа не стане національною лише тому, що в ній звучатиме рідна мова. Це станеться лише за умов, коли вона буде "скарбницею, до якої зібрані всі скарби національної культури, зразки тої багатомовної народної творчості, в яких найкраще відбулася душа нації". Легенди, казки, народні пісні, вірші народних поетів – все це, на думку С. Русової, має утворювати національно-етнічну атмосферу, яка повинна панувати в дитячому садку і яка "прив'язує дитину до певного рідного терену". Це дає їй конкретну свідомість того, до якого народу вона належить, поступово розкриває перед нею всі особливі риси її національності [1, с.95].

Важливим завданням дошкільного виховання, за С. Русовою, є розвиток творчих здібностей дитини. Творчі сили дітей в українському садку мають бути збуджені саме національним матеріалом, цебто таким, який у тій чи іншій місцевості більш поширений – глина, дерево, декоративний розпис, вишивання різних видів.

За переконанням С. Русової, саме національне виховання, національна школа й дитячий садок мають відіграти вирішальну роль в оновленні, відродженні душі народу.

Але, за словами видатного вітчизняного педагога, національне виховання не означає національної обмеженості або егоїзму. Вона вважала, що через пошану й любов до свого народу формується пошана до інших народів, до всього людства, й наголошувала на тому, що, "люблячи свій народ, дитина повинна визнавати добрі риси і права на пошану за іншими народами" [1, с. 118].

Визначені С. Русовою загальні принципи дошкільного виховання не втратили свого значення й сьогодні. Але, як зауважувала сама фундаторка вітчизняного дошкільного виховання, воно має відповідати соціально-культурним вимогам часу. Реалії початку ХХ століття значно відрізняються від сьогодення. Україна з аграрного краю, де більшість населення мешкала в селі, стала досить урбаністичною, індустріальною державою з високим рівнем інтегрованості у світове співтовариство. Саме тому намагатися калькувати ту картину дитячого садка, яку вона створила на сторінках своїх праць, сьогодні не є доцільним.

У своїх працях С. Русова висвітила багато важливих питань навчання і виховання дітей дошкільного віку, організації дитячого садка. Її книга "Дошкільне виховання" (1918) складалася з таких розділів: "I. Дошкільне виховання. II. Знання дитини. III. Творчі дошкільного виховання. IV. Зовнішні чуття. V. Дитяча гра-забава. VI. Ручна праця. VII. Розвиток мови дитини. VIII. Речове предметне виховання. IX. Наука чисел у дошкільному вихованні. X. Моральне виховання. XI. Морально-соціальне виховання. XII. Естетичне виховання. XIII. Підготовка садівниць. XIV. Сучасні дитячі садки. XV. Український дитячий садок." Ці проблеми знайшли подальшу розробку в книгах "У дитячому садку" (1919), "Теорія і практика дошкільного виховання" (1924), "Нові методи дошкільного виховання (1927). Слід зазначити, що кожна з цих проблем розглянута С. Русовою на тлі ґрунтового огляду тогочасних вітчизняних і зарубіжних психолого-педагогічних досліджень. С. Русова була добре знайома з європейським педагогічним досвідом. Вона докладно проаналізувала погляди багатьох зарубіжних педагогів і психологів (між інших – Ф. Фребеля, М. Монтессорі), показала можливість використання їх ідей у вихованні українських дітей.

Після встановлення в Україні радянської влади С. Русова була вимушена емігрувати. Як показали подальші події, це зберегло їй життя. Влада більшовиків переслідувала тих, хто приймав участь в Українській революції 1917-1919 рр., хто відстоював право українського народу на державність, рідну культуру, мову, освіту. Ім'я славетної доньки України Софії Федорівни Русової, як і багато інших імен, було викреслено з історії. Її праці вилучалися з бібліотек, рукописи науково-педагогічних книг, статей переховувалися в спецховищах архівів. Тільки в 1991 році з пожовтілих від часу архівних справ з підписами: "С. Русова – українська буржуазна націоналістка, білоемігрантка" було знято гриф "секретно".

Висновки. Завдяки С. Русової нетривалий в часі період існування УНР ознаменувався значними успіхами в галузі суспільного дошкільного виховання: воно увійшло до державної освітньої системи, було здійснено цілу низку заходів для його подальшого поширення, розроблені теоретико-методичні основи діяльності українського національного дитячого садка.

Використані джерела

1. Русова С. Дошкільне виховання / С. Русова // Вибрані твори. – К.: Освіта, 1996. – С. 34–184.
2. Русова С. У дитячому садку / С. Русова // Вибрані твори. – К.: Освіта, 1996. – С. 185–202.
3. Русова С. Мої спомини / Софія Федорівна Русова. – К.: Україна-Віта, 1996. – 208 с.
4. Улюкаєва І. Г. Історія суспільного дошкільного виховання в Україні: нав. посібн. / І. Г. Улюкаєва. – Донецьк: ЛАНДОН – ХХІ, 2011. – 238 с.
5. Ушинский К. Д. Педагогическая поездка по Швейцарии / К. Д. Ушинский // Пед. соч.: В 6 т. Т.1./ Сост. С. Ф. Егоров. – М.: Педагогика, 1988. – С. 147 – 158.
6. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України: ф. 2581, оп. 1, спр. 15, 162, 169; оп. 2, спр. 17; ф. 3889, оп. 1, спр. 4.

Улюкаєва І.

**ACTIVITY OF SOFIYA RUSOVA'S ON CREATION SYSTEM
OF PRESCHOOL EDUCATION
IN UKRAINE DURING 1917-1919**

In the article the concept of preschool education, developed by S. Rusova in the early twentieth century is analyzed, its consonance with modern theoretical and methodical educators' searches is determined.

It is noted that the study of S. Rusova's educational heritage not only enriches the historical and scientific understanding of the educational achievements of preschool education in the early twentieth century but is also an inexhaustible source for the further development of the theory and practice of preschool education.

The Concept of preschool education was developed by S. Rusova in the early twentieth century, during the existence of the Ukrainian People's Republic and was described in the books: "Preschool Education" (1918), "In the kindergarten" (1919). These works, at that time, were not the only ones where a complete theory of education of preschool children and organization of kindergartens were given. The concept created by S. Rusova, on the one hand, accumulated foreign and domestic developments in theory and practice of preschool children education, on the other hand, it was the result of the author's independent creativity. We can confidently assert that S. Rusova created an original, humanistic in its essence, personality-oriented concept of preschool education.

Nowadays, during the period of the national preschool education reconstruction, S. F. Rusova's ideas acquired great relevance. Her pedagogical legacy is a guide for modern teachers and plays an important role in the theoretical, conceptual and practical solution of national education problems in the family and kindergarten.

Key words: *preschool education, kindergartens, national education, concept of national preschool education.*

Стаття надійшла до редакції 15.02.2016